

**ЕКОЛОГОПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПРАВОТО НА
ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**
[Environmental Law aspects of the Right to Religion]

George PENCHEV*

Para citar este artículo puede utilizarse el siguiente formato:

George Penchev (2014): “ЕКОЛОГОПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПРАВОТО НА ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ [Environmental Law Aspects of the Right to Religion]”, en *Revista crítica de Derecho Canónico Pluriconfesional*, n.º 1 (abril 2014), pp. 223-238. En línea puede leerse en: <http://www.eumed.net/rev/rcdcp/01/gp.pdf>.

РЕЗЮМЕ: Статията е посветена на един актуален и неизследван теоретичен проблем на българското екологично право, а именно на екологоправните аспекти на правото на вероизповедание в Република България. В увода се изтъква връзката между съвременните екологични проблеми и упражняването на правото на вероизповедание. Посочени са цитати от Библията (Новия завет), които са свързани с това субективно право. Разгледан е правният режим на правото на вероизповедание съгласно българското законодателство (по-специално Конституцията на Република България от 1991 г. и Закона за вероизповеданията от 2002 г.) и международните споразумения, свързани с това субективно право, в които участва Република България (по-специално Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, Международния пакт за граждански и политически права и Рамковата конвенция за защита на националните малцинства). Особено внимание е посветено на някои екологоправни средства и екологични изисквания към определени видове дейности, които оказват влияние върху упражняването на правото на вероизповедание в България, напр. правото на здравословна и благоприятна околна среда, устройството на територията и правото на информация за състоянието на околната среда. В заключението са направени някои по-общи изводи от разгледаната правна уредба и препоръки за нейното усъвършенстване.

Ключови думи: Право на вероизповедание, Екологично право, Република България.

ABSTRACT: This article is dedicated to one actual and uninvestigated theoretical problem of the Bulgarian environmental law, i.e. to the environmental law aspects of the right to Religion in the Republic of Bulgaria. In the introduction is emphasized the link between current ecological problems and exercising of the right to religion. It is shown some lines from the Holy Bible (New Testament) which are related to this human right. There is evaluated the legal regime of the right to religion under Bulgarian legislation (especially Constitution of the Republic of Bulgaria of 1991 and Religions Act of 2002) as well as under the international treaties, related to this human right to which Bulgaria is a contracting party (especially European Convention for the Protection of Human Rights and Freedoms of 1950, UN Covenant on Civil

and Political Rights of 1966 and European Framework Convention for the Protection of National Minorities of 1997). Special attention is given to some environmental law tools and environmental requirements to separate kinds of activities which cause impact on the exercising of the right to religion in Bulgaria, such as right to a healthy and favourable environment, town and country planning and right to information on the state of the environment. In the conclusion some general conclusions from the evaluated legal regulation and recommendations for its improvement are made.

KEYWORDS: Right to Religion, Environmental Law, Bulgaria.

1. Увод

Проблемите, свързани с идейните убеждения на хората, вкл. и с отделните видове вероизповедания са съпътствали историческото развитие на човешката цивилизация. По-голяма актуалност те придобиват в нашата съвременност на фона на религиозното и етническо многообразие и различното равнище на културно и икономическо развитие на обществото в отделните държави, пораждащи понякога конфликтни ситуации на религиозна основа. Във връзка с това е необходимо да се изтъкне обстоятелството, че наличието на правна уредба на правото на вероизповедание и ефективното ѝ прилагане е съществен показател за равнището на демократизация на обществото. Същевременно изострящите се понастоящем екологични проблеми на национално, регионално и глобално равнище оказват силно влияние върху обществения живот в най-различните му форми, вкл. върху дейността на отделните религиозни общности и институции. Преди да бъде разгледана връзката между правото на вероизповедание и опазването на околната среда в светлината на българското законодателство, смятам за необходимо да бъдат цитирани някои стихове (посочки) от Новия завет (Библията), чието тълкуване би могло да ни доведе до извода, че те се отнасят, изрично или имплицитно, до правото на вероизповедание, респ. до религиозната толерантност като важна предпоставка за неговото упражняване. Тази необходимост е обусловена от голямата роля, която е изиграло християнството за културното развитие на съвременната цивилизация, респ. за духовното развитие на отделната личност. Могат да бъдат посочени следните примери от Новия завет в разглежданата насока:

- „Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, същото правете и вие тям; защото това е законът и пророците” (Евангелие от Св. ап. Матей, 7:12)¹;

*Lecturer in Environmental Law. University of Plovdiv.

¹ Всички цитирани стихове от Библията в това научно изследване са в редакцията им от книгата: *Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет*, София, Издание на Св. Синод на Българската [православна] църква, 1998, 1532 с. с ил. При цитирането на съответния стих от Светото писание се използва традиционно установения начин, свързан с посочване в скобите на източника, номера на главата, а след двете точки – съответните стихове (посочки). Цитираният стих е от проповедта на Христос на планината Тавор (област Галилея в днешен Израел) и по тълкувателен път може да се направи извода, че той има не само общо нравствено значение, но би могъл

- „Или Бог е Бог само на иудеите, а не и на езичниците? Разбира се, и на езичниците...” (Послание на Св. ап. Павел до Римляните, 3:29)²;
- „С външните се отнасяйте благоразумно, като скъпите времето.“ (Послание на Св. ап. Павел до Колосяните, 4:5)³;
- „А плодът на духа е: любов, радост, мир, дълготърпение, благодост, милосърдие, вяра, кротост, въздържание. Против такива няма закон.“ (Послание на Св. ап. Павел до Галатяните, 5:22-23)⁴;
- „Но в синедриона стана един фарисеин, на име Гамалиил, законоучител, уважаван от цял народ, и заповяда да изведат апостолите за малко време; а тям каза: мъже израилтяни! Помислете си добре, какво ще правите с тия човеци. ... И сега казвам ви, оставете се от тия човеци и не ги закачайте; защото, ако тоя замисъл или това дело е от човеци, ще се разруши; ако ли пък е от Бога, вие не можете го разруши; пазете се да не би да излезете богоборци.“ (Деяния на Светите апостоли, 5:34-35 и 38-39)⁵
- „Петър проговори и рече: наистина, признавам, че Бог не гледа на лице; но у всеки народ оня, който се бои от Него и върви по правда, приятел Му е.“ (Деяния на Светите апостоли, 10:34-35)⁶;
- „Тогавя Павел застана сред ареопага и рече: мъже атиняни, по всичко виждам, че сте особено набожни. Защото като минавах и разглеждах светините ви, намерих и жертвеник, на който бе написано:

да бъде относим и към правото на вероизповедание, в смисъл, че ако християните желаят представителите на другите религии да бъдат толерантни към упражняването на това тяхно право, те, от своя страна, също трябва да проявяват толерантност към изповядващите другите религии. Интересен е фактът, че проповедта на Христос в горепосочената планина е отразена на три глави от евангелието на Св. ап. Матей – от пета до седма – рядък случай на сравнително по-голямо по обем представяне на казаното от Спасителя в четирите евангелия.

² Очевидно в тези думи на Св. ап. Павел е изразена идеята за Бога като Един за всички народи, независимо от религиозната им ориентация.

³ Смятам, че под „външните“ Св. ап. Павел е имал предвид последователите на всякакви други религиозни или идейни убеждения. Неговият призив към благоразумие спрямо тези хора може да се окачестви като призив и към религиозна толерантност спрямо тях с оглед и на упражняването на правото на вероизповедание или на други идейни възгледи.

⁴ По мое мнение е безспорно, че идеята, вложена от Св. ап. Павел в този стих се отнася не само до добродетелите, които трябва да притежава (респ. към които трябва да се стреми) всеки християнин, но и до упражняването на правото на вероизповедание чрез проява на религиозна толерантност спрямо всеки, който ги притежава. Думите му „Против такива няма закон“ в светлината на посочените добродетели по същество означават, че всеки, който притежава изброените 9 добродетели, независимо от своето вероизповедание, не трябва да бъде преследван или осъждан поради религиозната си ориентация. Същевременно изтъкнатото в този стих е ярка изява на универсален хуманизъм.

⁵ От тези стихове е видно, че уважаваният тогава фарисей Гамалиил фактически призовава неговите колеги от една страна, към религиозна толерантност с оглед на свободата на вероизповедание, а от друга страна, ги предупреждава да не се окажат преследващи едно Божествено учение.

⁶ Горепосоченият стих е от разговор между Св. ап. Петър и Корнилий – стотник от римска военна част („полка, наречен Италийски“). Смятам за очевидна идеята за религиозната толерантност между отделните народи и различните вероизповедания, изразена в този цитат, и по-специално в думите „... който се бои от Него и върви по правда, приятел Му е“.

Незнайному Богу. За Тогова прочее, Когото вие, без да знаете, почитате, за Него аз ви проповядвам.” (Деяния на Светите апостоли, 17:22-23)⁷.

От цитираните по-горе стихове е видно, че в Библията е вложена идеята за уважаване на правото на вероизповедание, вкл. за религиозната толерантност. По-долу ще бъде разгледана накратко, във връзка с изискванията за обемни ограничения, правната уредба на това субективно право както в Конституцията на Република България (КРБ - ДВ, бр. 56 от 1991 г., изм. и доп.), така и в специалното законодателство и международните споразумения, в които участва Република България, а също така и правните възможности за упражняването на това право в светлината на екологичното законодателство. Настоящото научно изследване е съобразено със законодателството, съдебната практика и литературата към 10.02.2014 г.

2. Правото на вероизповедание по действащото българско законодателство

Основното право на вероизповедание на българските граждани е прокламирано в чл. 37, ал. 1, изр. първо от КРБ, където е указано, че „изборът на вероизповедание и на религиозни ... възгледи са ненакърними“. В контекста на неразривната връзка между субективни права и правни задължения⁸, напълно основателно законодателят е вманил в изр. второ на чл. 37, ал. 1 от КРБ задължението за държавата да „съдейства за поддържането на търпимост и уважение между вярващите от различните вероизповедания, както и между вярващи и невярващи“. Следователно това основно задължение за българската държава се отнася пряко до упражняването на правото на вероизповедание. В светлината на горепосочените конституционни разпоредби смятам, че правото на вероизповедание като субективно право може да се дефинира като призната и гарантирана от закона възможност за неговия титуляр да изповядва правомерно определени религиозни убеждения, за задоволяване на признати му от закона интереси и да иска от всяко трето лице да се въздържа от действия, които пречат извършването на съответните действия, свързани с изповядването на определени религиозни убеждения. По начина на формулирането му в чл. 37, ал. 1, изр. първо от КРБ може да се направи извода, че по своята правна природа правото на вероизповедание е първично (притезателно) право от вида на личните и абсолютните⁹. Това становище се поддържа и от Конституционния съд (КС) в няколко негови решения, и по-специално в Решение на КС (РКС) № 5 от 11.06.1992 г. по к.д. № 11 от 1992 г. (ДВ, бр. 49 от 16.06.1992 г.)¹⁰, РКС № 2 от 18.02.1998 г. по к.д. № 15 от 1997 г. (ДВ,

⁷ В цитираните стихове Св. ап. Павел, от една страна, изтъква идеята за единството на Бога, а от друга страна, поведението му спрямо местните жители (атиняните) е ярка изява на неговата мъдрост и блестящ пример за своеобразна дипломатическа тактичност – ценни качества, които са му помагали в апостолската му мисия по разпространение на християнството.

⁸ Вж. Таджер, В., *Гражданско право на НРБ*, Обща част, Дял I, София, 1972, с. 168.

⁹ Вж. напр. относно видовете субективни права, Таджер, В., *Цит. съч.*, с. 169; Георгиев, Г., Велинов, Л., *Юридически речник*, София, 1994, с. 131 и 223.

¹⁰ Делото е образувано по искане на президента на републиката за задължително тълкуване на чл. 13, ал. 1 и 2 и чл. 37 от КРБ и за установяване на

противоконституционност на Закона за изповеданията (ДВ, бр. 48 от 1949 г., изм. и доп. – отм., бр. 120 от 2002 г.). По отношение на искането за противоконституционност на този закон, искането е отхвърлено като недопустимо, а във връзка с тълкуването на тези разпоредби на КРБ, в диспозитива на решението КС е направил следните заключения относно правната същност и границите на упражняване на основното право на вероизповедание на българските граждани: „1. Правото на вероизповедание е абсолютно лично, ненакърнимо и основно право на всеки български гражданин. То е ценност от висш порядък. Без гарантираното му упражняване е немислимо съществуването на гражданското общество. 2. Правото на вероизповедание включва следните по-важни правомощия: право на свободен избор на вероизповедание; възможност за свободно упражняване на вероизповеданията - чрез слово, печат, сдружаване. 3. Правото на вероизповедание не може да бъде ограничавано по никакъв начин освен в случаите на чл. 13, ал. 4 и чл. 37, ал. 2 от Конституцията, а именно когато религиозните общности и институции се използват за политически цели или когато свободата на съвестта и вероизповеданието е насочена срещу националната сигурност, обществения ред, народното здраве и морала или срещу правата и свободите на други граждани. Посочените ограничителни основания са изчерпателно изброени и не могат да бъдат разширявани или допълвани чрез закон или чрез тълкуване. Чрез закон могат да бъдат определяни само конкретните механизми за тяхното осъществяване. 4. Религиозните общности и институции са отделени от държавата. Недопустима е държавна намеса и държавно администриране на вътрешноорганизационния живот на религиозните общности и институции, както и в тяхното обществено проявление освен в посочените вече случаи на чл. 13, ал. 4 и чл. 37, ал. 2 от Конституцията. 5. За заварените законови разпоредби, противоречащи пряко на чл. 13 и чл. 37 от Конституцията, се прилага § 3, ал. 1 във връзка с чл. 5, ал. 2 от Конституцията на Република България.“ Същевременно в мотивите към решението, КС е направил следните изводи: „... правото на вероизповедание ... е едно абсолютно основно лично право, непосредствено свързано с интимния духовен мир на човешката личност, и поради това представлява ценност от висш порядък. ... Това право обхваща следните по-важни правомощия: на първо място, това е правото на свободен избор на вероизповеданието; на второ място, това е възможността за свободно упражняване на вероизповеданието: чрез печат, слово, чрез създаване на религиозни общности и сдружения, тяхната дейност вътре в общността и извън нея като проявления в обществото. ... Известни основания за колебание или противоречиво тълкуване могат да дадат само употребените в чл. 13, ал. 4 изрази „религиозна общност“ и „религиозна институция“. На пръв поглед създава се впечатление за две съвсем различни понятия. ... Това различие, което може да бъде следствие от буквалното тълкуване на текстовете, обаче е само привидно. В религиозната общност се включват всички лица, които изповядват едно общо религиозно убеждение. Институциите това са елементите на организационната форма и структура, чрез която съответната общност осъществява своята дейност вътре в общността и извън нея – в обществото. Към такова разбиране ни насочва тълкуването на ал. 4 на чл. 13 – употребата на съюза „и“, а не „или“, както и упоменаването в един ред, т.е. равнопоставено по отношение на диспозицията на правната норма на религиозната общност и религиозните институции. ... Правото на религиозно сдружаване има няколко основни белега, които го отличават от обикновеното сдружаване. Тези белези са свързани с времето, през което действа сдружаването, целите и задачите, които то си поставя. Тълкуването на Конституцията води до извода, че сдружаването на религиозна основа се прави без оглед на неговата продължителност и това произтича от интимната психологическа мотивация на членовете на религиозното по характер сдружение. Отличителен белег на религиозното сдружаване е и че то си поставя цели и задачи, които са свързани с реалното осъществяване на правото на вероизповедание. ... Правото на вероизповедание ... не е безгранично от гледна точка на реалното му упражняване. Пределите са строго и изчерпателно установени в Конституцията. ... Недопустимо е тяхното разширяване било със закон или по тълкувателен път. ... Държавата като върховен носител на суверенитета и гарант на прокламираните в Конституцията граждански права е длъжна да осигури условия за свободно и безпрепятствено във всяко отношение упражняване на личното право на вероизповедание на всеки български гражданин. ... Държавата чрез своите институции обаче не може да се намесва и да администрира вътрешноорганизационния живот на религиозните общности и институции. Това се регулира от уставите и другите им

бр. 22 от 24.02.1998 г.)¹¹ и РКС № 12 от 15.07.2003 г. по к.д. № 3 от 2003 г. (ДВ, бр. 66 от 25.07.2003 г.)¹².

вътрешноорганизационни правила. ... Разпоредбите на Закона за изповеданията, които са в противоречие с чл. 13 и 37 от Конституцията, следва да се считат за отменени по силата на непосредственото действие на тези конституционни норми от момента на влизането на Конституцията в сила. Това може да се констатира инцидентно от всеки правоприлагащ орган.“

¹¹ Това решение е свързано по-конкретно с отговор на въпроса дали членове 7 – 11 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (Страсбург, 09.10.1997 г.), както и тя като цяло, съответстват на КРБ. В диспозитива на решението КС е направил заключението, че членове 7 – 11, сред които от значение в разглежданата област е чл. 8, отнасящ се до правото на националните малцинства да изповядват своя религия и да създават свои религиозни институции, организации и сдружения, както и конвенцията като цяло, съответстват на КРБ. В мотивите на решението КС е направил следните изводи, свързани с правото на вероизповедание: „... зачитането на религиозната идентичност на всяко лице е основен конституционен принцип. Този принцип е равнопоставен с принципа на зачитане на атеистичните възгледи (чл. 37, ал. 1 от Конституцията), като и двата принципа са производни на върховните конституционни начала на хуманизъм, търпимост и зачитане на човешкото достойнство (Преамбюла на Конституцията). ... свободата на вероизповеданието ... като основно човешко право ... има индивидуален, личен характер и включва както акта на вярата, така и свободното изпълнение на религиозни обреди. Ограниченията на свободата на вероизповедание са допустими само в защита на изрично посочени конституционни ценности – националната сигурност, обществения ред, народното здраве и морала, правата и свободите на другите граждани (чл. 37, ал. 2 от Конституцията). ... Семантично думата „вероизповедания“ в случая обхваща и персоналният състав на религиозните системи в смисъл на общности; религиозните институции, в частност църквата, са отделени и независими от държавата, а държавата е светска; традиционността на източно-православното вероизповедание изразява културно-историческата му роля и значение за българската държава, както и актуалното му значение за държавния живот, отразено най-вече в системата на официалните празници (всички неделни дни, Нова година, Възкресение Христово, Рождество Христово). Забраната за използване на религиозните общности и институции, както и на верските убеждения за политически цели произтича от връзката на вероизповеданията с достойнството на личността ... Използването на религиозните общности и институции или на верските убеждения за политически цели е грубо нарушаване на равенството в достойнството, тъй като политическите цели по правило са свързани с установяване на властови отношения между хората. Конституционният съд намира за уместно да подчертае, че използването на религиозните общности и институции или на верските убеждения за проповядване на верски фундаментализъм или екстремизъм е винаги грубо нарушение не само на чл. 11, ал. 4 от Конституцията, но и на други основни конституционни принципи, изразени в редица разпоредби - чл. 12, ал. 2, чл. 13, ал. 4, чл. 37, ал. 2, чл. 44, ал. 2 от Конституцията. ... Режимът на функциониране на религиозните общности и институции се определя със закон въз основа на установените в Конституцията принципи. Религиозните институции, организации и сдружения са елемент на гражданското общество и тяхното съществуване и функциониране е подчинено на конституционната и законова уредба в правовата държава.“

¹² С това решение е отхвърлено искането на 50 народни представители от 39-то Народно събрание за обявяване на противоконституционност и несъответствие с международни договори, по които Република България е страна, на следните разпоредби от Закона за вероизповеданията от 2002 г., които ще бъде посочен по-нататък в изследването: чл. 7, ал. 4, чл. 10, ал. 1, изр. 3 и 4, и ал. 2, § 1, т. 3 от допълнителните разпоредби и § 2, ал. 3 и § 3 и 4 от преходните и заключителните разпоредби. В мотивите на решението КС е направил следните изводи относно правото на сдружаване на религиозните общности и правото на вероизповедание: “Религиозните общности или институции ... са доброволни обединения на физически лица. В организирането и създаването им намира израз упражняването на правото на сдружаване, а това право не е абсолютно. Ограниченията за упражняването му се съдържат в чл. 44, ал. 2 от Конституцията и една от тях е забраната за създаването и съществуването на организации, дейността на които е

Гаранциите за упражняване на това субективно право, както и за спазване на посоченото задължение на държавата са уредени, от една страна, в КРБ, а от друга страна, в Закона за вероизповеданията (ЗВ – ДВ, бр. 120 от 2002 г., изм. и доп.) и подзаконовите нормативни актове по неговото прилагане, като последните играят ролята на специална правна уредба на обществените отношения в областта на вероизповеданията¹³. Сред кръга на конституционните разпоредби в разглежданата насока могат да бъдат посочени: а) задължението на държавата да гарантира „правата на личността“ (чл. 4, ал. 2); б) забраната за ограничаване на правата на гражданите или за привилегии, основани на „религия“ и „убеждения“ (чл. 6, ал. 2); в) забраната за използване на сдруженията (вкл. религиозните – бел. авт.) за политически цели и за извършването от тях на политическа дейност (чл. 12, ал. 2); г) свободата на вероизповеданията (чл. 13, ал. 1)¹⁴, отделянето на религиозните институции от държавата (чл. 13, ал. 2)¹⁵ и забраната за използването на религиозните общности и институции и на верските убеждения за политически цели (чл. 13, ал. 4)¹⁶, както и изтъкването на източноправославното вероизповедание за традиционна религия в Република България (чл. 13, ал. 3)¹⁷; д) забраната свободата на вероизповедание да бъде насочена срещу „националната сигурност, обществения ред, народното здраве и морала или срещу

насочена към нарушаване на правата и свободите на гражданите. ... Пределите на свобода на вероизповеданията се определят от наличието на други ценности, които също са конституционно защитени. Тези ценности са основните права и свободи на гражданите.“ Според съдиите Р. Янков, Т. Тодоров, Ж. Белчев, П. Томчева и Л. Груев: „... регистрацията е възможност, но не и задължение за религиозните общности. Правото на вероизповедание може да се упражнява чрез сдружаване в нерегистрирани общности. ... Правото на гражданите да упражняват избраното от тях вероизповедание чрез сдружаване е свободно и се осъществява единствено при ограниченията на чл. 12, ал. 2 и чл. 44, ал. 2 от Конституцията. ... Чрез регистрацията религиозната общност се заявява като обособен правен субект в общото правно пространство. Отношенията на така създадения субект с държавата и трети лица са външни за религиозната общност отношения. Те са подчинени на общия правен ред, създаден от законодателя (граждански, наказателен, административен и др.).“ Според съдиите Д. Гочев, Н. Беронов, С. Стоянова, М. Златарева, В. Гоцев и Л. Нейков: „Основното право на избор на вероизповедание включва не само свободния избор на религия, но и свободното ѝ упражняване.“

¹³ В правната ни литература Васил Цанков е анализирал КРБ и ЗВ по отношение на плурализма на религиозните права и свободи на българските граждани – вж. Tzankov, V., *The Pluralism of the Religious Rights and Freedoms in the Constitution and Legislation of the Republic of Bulgaria in the Context of the Value System of the European Union*, in: *Ethnic and Religious Tolerance. Civil Society in South East Europe: Conference Papers*, Sofia, 2011, p. 180 – 194.

¹⁴ Вж. за повече подробности, *Конституция на Република България: коментар*, София, 1999, с. 69 - 71, където е публикуван ненаименования коментар на чл. 13 от КРБ с автор Е. Танчев.

¹⁵ Относно отношенията между църквата и държавата, вж. напр. Кюсева, М., *Конституционни и законови модели на църковно-държавни отношения и правен статус на православните църкви в други държави (сравнително-правен преглед)*, в: *Правна мисъл*, София, 2010, № 1, с. 7 – 21; *Конституция на Република България: коментар*, с. 71; Tzankov, V., *Op. cit.*, p. 183 - 184, който предлага de lege ferenda в КРБ да фигурира разпоредба, определяща принципа на религиозния плурализъм като основа, върху която да се упражнява правото на вероизповедание (р. 184).

¹⁶ Вж. в тази насока, *Конституция на Република България: коментар*, с. 71.

¹⁷ Тази разпоредба има декларативен характер.

правата и свободите на други граждани“ (чл. 37, ал. 2)¹⁸; е) забраната за преследване или ограничаване на правата на гражданите поради техните убеждения, както и за задължаване за- или принуждаване към даване на сведения за техните или чуждите убеждения (чл. 38)¹⁹. Горепосочените забрани по чл. 12, ал. 2, чл. 13, ал. 4 и чл. 37, ал. 2 от КРБ фактически са границите на упражняване на правото на вероизповедание.

От друга страна, в ЗВ са уредени различни правни мерки, свързани с упражняването на правото на вероизповедание, с които се конкретизират изтъкнатите по-горе конституционни разпоредби. Сред тях най-общо могат да бъдат отбелязани: а) определяне на правната характеристика на правото на вероизповедание (чл. 2, ал. 1)²⁰ и на неговото съдържание (чл. 2, ал. 2)²¹; б) забрана за преследване и ограничаване на правата на гражданите поради религиозните им убеждения (чл. 3); в) установяване на

¹⁸ Пак там, с. 125 с авторски коментар на Е. Танчев.

¹⁹ Употребата на понятието “убеждения” в тази разпоредба на КРБ включва, по мое мнение, различните видове верски (респ. духовни) и атеистични възгледи и трябва да се тълкува разширително. Поради това тя е относима и към правото на вероизповедание на българските граждани.

²⁰ В тази разпоредба е отбелязано, че това право е „основно, абсолютно, субективно, лично и ненакърнимо“. По мое мнение тази разпоредба в закона е излишна и има само декларативен характер. От една страна, ноторно е, че основните права на гражданите са уредени в КРБ и следователно не е необходимо посочването на това обстоятелство отделно в закон. От друга страна, отбелязването, че това е „субективно право“ и отделно от това – на определени негови разновидности, е по-скоро подход за правната доктрина, а не за нормативен акт.

²¹ В тази разпоредба е изтъкнато, че това право включва “правото на всеки свободно да формира религиозните си убеждения, както и да избира, променя и изповядва – съответно практикува – свободно своето вероизповедание, индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, обреди и ритуали“. Като нейна слабост в правно-техническо отношение може да се отбележи изчерпателното изброяване на средствата, чрез които може да се упражнява правото на вероизповедание – „богослужение, обучение, обреди и ритуали“. Не се изтъкнати например печата, средствата за масово осведомяване и религиозното сдружаване. Поради това, уместно е *de lege ferenda* в края на тази разпоредба да бъдат добавени думите „и др. позволени от закона средства“. Вж. за повече подробности относно правната същност на правото на вероизповедание, напр. Вълканов, В., *Основните права на гражданите в Народна република България и тяхната правна защита*, София, 1990, с. 296 – 299, където той го разглежда като едно от основните права, осигуряващи духовния и физическия интегритет на личността (личните права); Друмева, Е., *Конституционно право* (4-то доп. и прераб. изд.), София, 2013, с. 705 – 707, където тя изтъква две негови особености, а именно: „отбранителна“ (т. е. противопоставимост на трети лица срещу нарушаване) и обвързаност със задължението на държавата да оказва съдействие за упражняването му; *Конституция на Република България: коментар*, с. 123 - 125, където е публикуван ненаименования коментар на чл. 37 от КРБ с автор Е. Танчев; Кюсева, М., *Правен идентитет на Българската православна църква*, в: *Научни трудове на Института за държавата и правото*, 2008, т. V. С., 2010, с. 224 – 229, където тя е анализираща „верското убеждение“ като елемент на правото на вероизповедание; от нея, *Гражданскоправен статус на Българската православна църква: Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“*, Пловдив, 2010, с. 12 – 13, където тя изтъква 3 принципи на „конституционния модел на вероизповеданията“, а именно: свобода на вероизповеданията, определеност на вероизповеданията и държавата, и търпимост; Стойчев, С., *Конституционно право* (5-то прераб. и доп. изд.), София, 2002, с. 244, където авторът обвързва прокламирането на това право с демократизацията на обществото.

равноправие и свобода на вероизповеданията²² (чл. 4, ал. 1), съчетано със забрана за дискриминация на „верска основа“ (чл. 4, ал. 4); г) установяване на специални правила относно начина на упражняване на правото на вероизповедание (чл. 5 - 13); д) установяване на специални правила, свързани с регистрацията на вероизповеданията (чл. 14 - 20); е) установяване на специални правила относно имуществото и финансите на вероизповеданията (чл. 21 - 29); ж) установяване на специални правила, свързани с лечебните, социалните и образователните дейности на вероизповеданията (чл. 30 - 33); з) установяване на специални правила относно правния статус на Дирекция „Вероизповедания“ при Министерския съвет (чл. 34 - 35); и) административнонаказателна отговорност за нарушаване на изискванията на закона (чл. 36 - 40). Във връзка с упражняването на правото на вероизповедание и прилагането на горепосочените разпоредби на ЗВ е налице и съдебна практика на Върховния касационен съд и на Върховния административен съд като твърде вероятно е тя да се разраства при нарушения на разглежданото субективно право²³.

3. Правото на вероизповедание по някои международни споразумения с участието на Република България

Субективното право на вероизповедание е уредено и в някои международни споразумения, в които участва Република България, а това обстоятелство е допълнителен съществен фактор за наличието на правната му уредба в националното ни законодателство и за ефективното ѝ прилагане. Във връзка с това е необходимо да бъдат посочени преди всичко Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС - Рим, 04.11.1950 г.), известна още като „Европейска конвенция за защита на правата на човека и основните свободи“, тъй като е сключена под егидата на Съвета на Европа²⁴, Международния пакт за граждански и

²² Правното понятие „вероизповедание“ е дефинирано в § 1, т. 1 от допълнителните разпоредби на закона, където е указано, че това е „съвкупността от верски убеждения и принципи, религиозната общност и нейната религиозна институция“.

²³ Вж. Интернет-страницата на проект „Правосъдие и вероизповедание“, където е систематизирана съдебната практика по дела, свързани с упражняването на правото на вероизповедание у нас: <https://sites.google.com/site/pravosver>.

²⁴ Ратифицирана е от Република България със закон от 31.07.1992 г. (ДВ, бр. 66 от 1992 г.). Тя е в сила за нашата страна от 07.09.1992 г. и е обнародвана в ДВ, бр. 80 от 02.10.1992 г. Конвенцията е ратифицирана от Република България с две декларации, както следва: а) по чл. 25 от конвенцията: „Република България в съответствие с чл. 25, т. 1 и 2 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи признава компетенцията на Европейската комисия по правата на човека да разглежда жалби от всяко лице, неправителствена организация или група лица, отнасящи се до какъвто и да е факт, възникнал след влизането в сила на тази декларация. Тази декларация има действие за срок от три години. Тя остава в сила за всеки следващи три години, ако Република България не я оттегли най-малко шест месеца преди изтичане на тригодишния срок.“; б) по чл. 46 от конвенцията: „Република България в съответствие с чл. 46 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи признава ipso facto и без специално споразумение при условие на взаимност, юрисдикцията на Европейския съд по правата на човека по всички въпроси, възникнали или основаващи се на факти, възникнали след влизането в сила на тази декларация и отнасящи се до тълкуването и прилагането на същата Конвенция. Тази декларация има действие за срок от три години. Тя остава в сила за всеки следващи три години, ако Република България

политически права (МПГПП - Ню Йорк, 16.12.1966 г.)²⁵ и Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (РКЗНМ - Страсбург, 09.10.1997 г.), сключена, както КЗПЧОС, също под егидата на Съвета на Европа²⁶. Тъй като КЗПЧОС и МПГПП съдържат сравнително поразгърнатата правна уредба на правото на вероизповедание по отношение на неговите съдържание и граници на упражняване, по-долу те ще бъдат разгледани по-подробно.

Преди всичко трябва да се подчертае фактът, че подходът в международноправната уредба на това субективно право в КЗПЧОС и МПГПП е твърде сходен, а разликите са незначителни. Той се изразява, от една страна, в прокламирането на това право и очертаването на неговото съдържание (*de facto* в установяването на задължение за държавите-участнички да го уредят в законодателствата си – бел. авт.), а от друга страна, в изчерпателното посочване на предпоставките за ограничаване на това право, т. е. в установяването на границите на неговото упражняване. Така например, в чл. 9, ал. 1 от КЗПЧОС е указано, че всеки има право на „свобода на мисълта, съвестта и религията“, като в същата разпоредба относно съдържанието на това право е отбелязано, че то включва „свободата (на едно лице – бел. авт.) да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали“. Същевременно в чл. 18, ал. 1 от МПГПП по аналогичен начин е уредено както прокламирането на правото на свобода на мисълта, съвестта и „вероизповеданията“²⁷, така и формулирането на неговото съдържание, изразяващо се в „свободата (на едно лице – бел. авт.) да изповядва или възприема религия по свой избор и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно чрез богослужение, ритуали, религиозни обреди и обучение“²⁸.

Границите на упражняване на правото на свобода на религията или убежденията (употребено със синонимно значение спрямо правото на свобода на вероизповеданието – бел. авт.) са очертани в чл. 9, ал. 2 от

не я оттегли най-малко шест месеца преди изтичане на тригодишния срок.“ Конвенцията е изменяна неколккратно, но тези изменения, както и протоколите към нея няма да бъдат споменати тъй като са извън целите на настоящото научно изследване.

²⁵ Ратифициран е от Република България с Указ на Президиума на Народното събрание № 1199 от 23.07.1970 г. (ДВ, бр. 60 от 1970 г.). Той е в сила за нашата страна от 23.03.1976 г. и е обнародван в ДВ, бр. 43 от 28.05.1976 г. С оглед на целите на настоящото научно изследване, няма да бъдат посочени протоколите към това международно споразумение.

²⁶ Ратифицирана е от Република България със закон от 18.02.1999 г. (ДВ, бр. 18 от 1999 г.). Тя е в сила за нашата страна от 01.09.1999 г. и е обнародвана в ДВ, бр. 78 от 03.09.1999 г.

²⁷ В разглежданата насока е налице само терминологична разлика в употребата на понятията в тези международни споразумения, т. е. „религия“ – в КЗПЧОС и „вероизповедание“ – в МПГПП, но това обстоятелство не променя основната идея залегнала и в двете международни споразумения по отношение на необходимостта от правна уредба на това субективно право в националното законодателство.

²⁸ Видно е, че разликата при очертаването на съдържанието на това право в двете международни споразумения е съвсем незначителна и се изразява в изтъкването в горепосочената разпоредба на КЗПЧОС на правната възможност за промяна на избора на религия или убеждения.

КЗПЧОС чрез лимитативното посочване на следните две изисквания: а) ограниченията на това право да са „предвидени“, т. е. уредени в закон; б) тези ограничения да са необходими с оглед на интересите на „обществената сигурност“, както и за защитата на обществения ред, здраве и морал или за защитата на правата и свободите на другите граждани. Макар и подходът принципно да е аналогичен на този в посочената разпоредба на КЗПЧОС, сравнително по-подробно са уредени границите на упражняване на правото на свобода на вероизповеданието в чл. 18, ал. 2 – 4 от МПГПП (в смисъл на повече изисквания в сравнение с КЗПЧОС относно ограничаването или упражняването му – бел. авт.). Поспециално става дума за следните изчерпателно изброени в тези разпоредби на чл. 18 от МПГПП изисквания: а) забрана за упражняването на принуда, накърняваща свободата на едно лице да изповядва или приема религия или убеждения по свой избор (ал. 2); б) законоустановеност на ограниченията на това право с цел защита на обществената сигурност, ред, здраве и морал, или на основните права и свободи на другите граждани (ал. 3); и в) задължение за държавите-участнички да уредят в законодателството си зачитане на свободата на родителите или на законните настойници да осигурят религиозното или моралното възпитание на своите деца съобразно собствените си убеждения (ал. 4).

По мое мнение понятието „убеждения“, употребено както в КРБ, така и в разпоредбите на чл. 9 от КЗПЧОС и чл. 18 от МПГПП трябва да се тълкува широко, в смисъл на различни видове религиозни, други духовни или атеистични убеждения. Освен това от изложеното по-горе може да се направи констатацията, че разпоредбите на чл. 6, ал. 2, чл. 13, чл. 37 и чл. 38 от КРБ са в унисон с духа и изискванията на чл. 9 от КЗПЧОС и чл. 18 от МПГПП.

РКЗНМ не съдържа разпоредба, очертаваща съдържанието и границите на упражняване на правото на вероизповедание на представителите на националните малцинства. В контекста на разглежданата проблематика е необходимо само да бъде споменато обстоятелството, че в чл. 8 от тази конвенция е установено задължението за държавите-участнички да уредят в законодателството си правото на всяко лице, принадлежащо към национално малцинство, „да изповядва своята религия или убеждения, както и правото да създава религиозни институции, организации и сдружения“²⁹.

4. Правото на вероизповедание в светлината на българското екологично законодателство

По-долу с оглед на изискванията за обемни ограничения главно ще бъдат маркирани някои екологични изисквания, предявявани спрямо определени видове дейности, които могат да окажат или оказват влияние върху упражняването на правото на вероизповедание на българските граждани.

²⁹ Дискусионен е въпросът дали беше необходимо нашата страна да се присъедини към тази конвенция, след като КРБ и действащото ни законодателство, вкл. и в областта на упражняването на правото на вероизповедание, съдържат надеждни гаранции за защита на правата на малцинствата.

4.1. Право на здравословна и благоприятна околна среда и право на вероизповедание

Основното право на здравословна и благоприятна околна среда на българските граждани е прокламирано в чл. 55, изр. първо от КРБ. Логическото тълкуване на тази разпоредба може да ни доведе до извода, че околната среда може да се окачестви като „благоприятна“ и „здравословна“ само, ако е в съответствие със „съответните стандарти и нормативи“. Съдържанието на тези две понятия е твърде широко и обхваща различните видове пределно допустими норми за качество или количество (респ. ресурсоемкост) на компонентите на околната среда, както и отнасящи се до опазването на защитените (природни – бел. авт.) територии³⁰ и на биологичното разнообразие чрез защитените зони³¹. Тези „стандарти и нормативи“ са призвани да осигурят екологичното равновесие и устойчивото развитие и се регулират предимно в специалното екологично законодателство³². Правото на здравословна и благоприятна околна среда може да се определи като призната и гарантирана от закона възможност за едно лице да живее и извършва определени правомерни дейности и действия в благоприятна за здравето му околна среда съгласно установените пределно допустими норми и да иска от всяко трето лице въздържането от действия, които влошават състоянието на околната среда.

По мое мнение наличието на благоприятна и здравословна околна среда практически е необходима предпоставка за упражняването на правото на вероизповедание поради неразривната връзка на жизнената дейност на човека със състоянието на заобикалящата го околна среда. Ето защо упражняването и гарантирането на основното право на българските граждани на здравословна и благоприятна околна среда по чл. 55, изр. първо от КРБ практически има съществено значение за

³⁰ Вж. Закона за защитените територии (ЗЗТ - ДВ, бр. 133 от 1998 г., изм. и доп.).

³¹ Вж. Закона за биологичното разнообразие (ЗБР - ДВ, бр. 77 от 2002 г., изм. и доп.).

³² Вж. напр. за повече подробности относно правната същност и характерните особености на правото на здравословна и благоприятна околна среда: Георгиев, Ч., *Правото на здравословна и благоприятна околна среда (чл. 55 от Конституцията на Република България)*, в: *Двадесет години от приемането на Конституцията на Република България: Материали от научната конференция: Велико Търново, 3 юни 2011 г.*, София, 2011, с. 389 – 400; Лялев, Т., *Правото на гражданите на НР България на благоприятна природна среда*, в: *Социализмът и природата*, София, 1986, с. 172 – 197; Панова, В., *Право на здравословна и благоприятна околна среда*, в: *Основни права на човека и гражданина*, София, 1998, с. 134 – 140; Пенчев, Г., *Право на гражданите на Република България на здравословна и благоприятна околна среда*, в: *Проблеми на морското право*, София, 1994, № 1, с. 57 – 62. В руската правна литература този проблем подробно е анализиран от М. Бринчук - вж. Бринчук, М., *Благоприятная окружающая среда как правовая категория*, в: *Актуальные проблемы развития экологического права в XXI веке: Труды ИГП РАН*, Москва, 2007, № 5, с. 36 – 66; от него, *Экологическое право*, Москва, 2009, с. 325; от него, *Природа – публичное благо*, в: *Государство и право*, Москва, 2013, № 8, с. 22. В полската правна литература някои автори като Л. Лукашук и А. Томашевски разглеждат фактически правото на здравословна околна среда в светлината на защитата на човешкото здраве при рискове от замърсяването на околната среда главно на международноправно равнище – вж. Lukaszuk, L., Tomaszewski, A., *Ochrona zdrowia a wspolczesne ryzyka zagrozen za strony srodowiska naturalnego*, in: *Ochrona zdrowia w stosunkach miedzynarodowych: wybrane zagadnienia*, Warszawa, 2013, s. 63 – 71.

ефективното упражняване на правото им на вероизповедание по чл. 37, ал. 1 от КРБ.

4.2. Екологизация на териториалноустройственото планиране и строителството и правото на вероизповедание

Екологичните изисквания, предявявани към териториалноустройственото планиране и строителството (устройството на територията) имат значение за упражняването на правото на вероизповедание, доколкото то е свързано с изграждането на храмове и други видове сгради с цел извършването на богослужение, религиозни или други духовни обреди и ритуали. В тази насока трябва да се разграничават екологичните изисквания спрямо строителството им, което се извършва, от една страна, в урбанизираните територии (населените места и селищните образувания), а от друга страна, в защитените (природни – бел. авт.) територии по ЗЗТ и защитените зони по ЗБР, където фигурират по-големи ограничения спрямо антропогенното въздействие в тях с цел запазване на екологичното равновесие и опазване на биологичното разнообразие, както и в горските територии по Закона за горите (ЗГ – ДВ, бр. 19 от 2001 г., изм. и доп.).

При изграждането на храмове и други сгради, свързани с упражняването на правото на вероизповедание в урбанизираните територии е необходимо да се имат предвид екологичните изисквания спрямо териториалноустройственото планиране и строителството, уредени в Закона за устройство на територията (ЗУТ - ДВ, бр. 1 от 2001 г., изм. и доп.) и подзаконовите актове по неговото прилагане. Сред тях могат да бъдат споменати специалните правила относно: а) устройството на озеленени и залесени площи (чл. 61 - 63); б) изграждането на водоснабдителните и канализационните мрежи и съоръжения (чл. 83 - 88); в) мониторинга и геозащитата в свлачищни райони (чл. 95 и 96); г) съоръженията и инсталациите за третиране на отпадъци (чл. 97 и 98); д) устройственото планиране на територията, инвестиционното проектиране и разрешаването на строителството (чл. 99 - 156); и е) извършването на строителството (чл. 157 - 214)³³.

Когато изграждането на горепосочените храмове и сгради, свързани с упражняването на това право се предвижда да се извършва в рамките на защитените територии по ЗЗТ, на защитените зони по ЗБР или на горските територии по ЗГ е необходимо да се има предвид, че тези три закона имат значението на специална правна уредба спрямо ЗУТ, което означава, че трябва да се имат предвид специфичните изисквания и ограничения спрямо строителната дейност в тях, предвидени в заповедите за обявяване³⁴ и плановете за управление³⁵ на съответната защитена територия или защитена зона³⁶, респ. изискването да не се допуска

³³ Вж. за повече подробности в тази насока, напр. Пенчев, Г., *Правна защита на околната среда в населените места при планирането*, в: *Български законник*, София, 2002, № 7, с. 54 – 57; от него, *Правна защита на околната среда в населените места при строителството*, в: *Български законник*, София, 2002, № 8, с. 46 – 49.

³⁴ Вж. съответно чл. 35 – 45 от ЗЗТ и чл. 8 – 19 от ЗБР.

³⁵ Вж. съответно чл. 55 – 66 от ЗЗТ и чл. 27 – 34а от ЗБР.

³⁶ Вж. напр. за повече подробности в тази насока, Пенчев, Г., *Екологично право*, Специална част, София, 2012, с. 187 – 223 и цитираната там литература.

промяна в предназначението на горската територия³⁷. Същевременно за горепосоченото строителство в тези територии и зони е необходимо да се имат предвид и процедурите по: а) екологична оценка на планове и програми, уредена в чл. 81 – 91 от Закона за опазване на околната среда (ЗООС – ДВ, бр. 91 от 2002 г., изм. и доп.)³⁸; и б) оценка на въздействието върху околната среда на инвестиционни предложения за строителство, дейности и технологии, уредена в чл. 81 – 83 и чл. 92 – 102 от ЗООС³⁹. Необходимо е да се отбележи правната възможност за представители на религиозни общности и институции да присъстват на обществените обсъждания на съответните планове и инвестиционни предложения, предвидени в ЗООС, ЗЗТ и ЗУТ.

За стриктното спазване на горепосочените екологични изисквания спрямо изграждането на храмове и други сгради с цел упражняване на правото на вероизповедание може да допринесе и религиозната толерантност на гражданите, изразена главно в две насоки: а) проявяване на търпимост и уважение към представителите на другите религиозни общности при изграждането им с цел извършване на богослужение, обреди и ритуали (респ. спрямо атеистите – при строителството да сгради с цел събрания и други мероприятия в рамките на закона, базирани на определени идейни убеждения), и б) споделяне на идеята, че природата не е творение на човека, а на Бога, т. е. на висш разум и енергия извън него (респ. при атеистични възгледи – резултат на еволюцията на отделните нейни компоненти, но не и на човешка дейност), поради което тя трябва да се опазва в името на благосъстоянието на сегашните и бъдещите поколения.

4.3. Право на информация за околната среда и право на вероизповедание

Като основно субективно право, правото на информация е прокламирано в чл. 41 от КРБ, но в чл. 17 – 31 от ЗООС то е конкретизирано, с оглед на по-детайлна правна уредба на негова разновидност, в субективното право на информация за околната среда⁴⁰. Подобно на основното право на здравословна и благоприятна околна среда, правото на информация за околната среда може да се окаже като друго съществено условие за упражняването на правото на вероизповедание защото практически без достоверна информация за състоянието на околната среда в определена територия (напр. местност, район, населено място), това право не може да се упражнява ефективно. Могат да бъдат дадени различни примери в подкрепа на тази констатация, но с оглед на изискването за обемни ограничения на настоящото изследване ще бъдат изтъкнати само два. На първо място като пример може да се отбележи обстоятелството, че при изграждането на храмове и други сгради за духовна или атеистична, но идейна, цел, е необходима

³⁷ Вж. чл. 152 и 153 от ЗГ.

³⁸ Вж. за повече подробности в тази насока, напр. Пенчев, Г., *Екологично право*, Обща част, София, 2011, с. 147 – 159 и посочената там литература.

³⁹ Вж. напр. за повече подробности в тази насока, Пенчев, Г., *Екологично право*, Обща част, с. 128 – 146 и цитираната там литература.

⁴⁰ Вж. за повече подробности относно правото на информация за околната среда у нас, Пенчев, Г., *Екологично право*, Обща част, с. 160 – 174 и посочената там литература.

информация напр. относно геоложката основа на терена, съчетанието на природните фактори (води, въздух, почва, флора и фауна), оценка на въздействието на строителния обект върху околната среда и прогноза за въздействието на обекта след изграждането му върху компонентите на околната среда и др., а това са проблеми, които намират своята правна уредба в екологичното законодателство. На второ място като пример може да бъде посочено желанието на представителите на една религиозна общност или институция да извършват богослужение и/или определени духовни обреди и ритуали на открито, извън урбанизираните територии, в границите на защитени (природни) територии или защитени зони. При тази им дейност те трябва да се съобразяват с екологичните изисквания, залегнали в режимите на тези територии и зони по ЗЗТ, ЗБР и подзаконовите нормативни актове по тяхното прилагане, а освен тях – и с изискванията по депониране и обезвреждане на отпадъците по Закона за управление на отпадъците (ДВ, бр. 53 от 2012 г., изм. и доп.). За целта те трябва да разполагат с информация относно тези изисквания, за да не нарушават именно екологичното законодателство при извършването на съответната дейност или действия, отнасящи се до упражняването на правото на вероизповедание на това място (район).

5. Заключение

В заключение, от разгледаната по-горе правна уредба могат да бъдат направени някои по-обща изводи и предложения за нейното усъвършенстване.

1. Действащото българско законодателство в общи линии съдържа надеждни правни гаранции за упражняване на правото на вероизповедание на гражданите, то е и в унисон с международните споразумения в разглежданата област, в които участва Република България. Необходимо е обаче, да се отчита и обстоятелството, че най-точният критерий за ефективността на законодателството в разглежданата област е практиката по неговото прилагане. Във връзка с това ролята на съдебната практика в тази област ще придобива все по-голямо значение за спазване на разгледаното по-горе законодателство.

2. Както образованието, така и възпитанието на подрастващите поколения в дух на уважение и толерантност спрямо различните идейни убеждения на гражданите (религиозни или атеистични) е важна предпоставка за по-нататъшната демократизация на обществото. За целта обаче, е необходимо да се проведе широка обществена дискусия по въпроса за необходимостта от въвеждане в училищата (главно на равнище средно образование) на учебна дисциплина (напр. с наименование „история на религиите“), свързана с отделните по-разпространени религиозни системи (напр. християнство, будизъм, ислям, юдаизъм, индуизъм) с оглед на придобиване от учениците на по-обща представа за основните характерни особености на тези религии. По мое мнение, въвеждането на такава учебна дисциплина би допринесло за моралното и нравственото развитие на подрастващите поколения. От друга страна, що се отнася до висшето юридическо образование, би било полезно въвеждането на църковното право сред кръга на избираемите учебни дисциплини, които задължително да бъдат включени в учебните

планове на юридическите факултети поради нарастващата актуалност на разглежданата проблематика. За целта в тази насока *de lege ferenda* може да бъде изменена ал. 1 на чл. 9 от Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „право“ и професионална квалификация „юрист“, приета с ПМС № 75 от 05.04.1996 г. (ДВ, бр. 31 от 1996 г., изм. и доп.).

3. Любавта към природата, от една страна, и осъзнаването и споделянето на факта, че тя е обща ценност (общо благо)⁴¹, от друга страна, могат да допринесат за упражняването на правото на вероизповедание, респ. за проявата на религиозна толерантност и да изиграят обединяваща роля спрямо убежденията както на представителите на различните религиозни общности и институции, така и на атеистите. Те могат да бъдат основа при евентуални преговори между тях с цел изглаждане на различията и предотвратяването на конфликти, а също така и за установяването на траен мир и хармонично развитие на обществото във всяка държава, независимо от идейните убеждения на нейните граждани. Във връзка с това определено може да се изтъкне обстоятелството, че разрастването на т. нар. „икуменическо движение“ с цел постигането на единение между отделните християнски църкви (конфесии) би допринесло за постепенното преодоляване на догматичните различия между тях. Същевременно усъвършенстването на действащото екологично законодателство несъмнено ще спомогне за по-ефективното упражняване на правото на вероизповедание, защото това законодателство е призвано да осигури благоприятната и здравословна околна среда, екологичното равновесие и устойчивото развитие, които са жизнено необходими за съществуването на сегашните и бъдещите поколения.

Recibido el 10 de febrero de 2014 y aceptado el 15 de abril de 2014.

⁴¹ Руският учен юрист-еколог М. Бринчук лансира идеята за природата като „общо благо“ или „общо достояние“, и предлага тя да залегне по подходящ начин при усъвършенстването на руското екологично законодателство. Вж. Бринчук, М., *Природа – публичное благо*, с. 23 – 24.